ИСКУСТВОТО НА ТАЈНАТА

Вера Георгиева
Универзитет Св. Кирил и Методиј, Македонија

«Сѐ што говориме не се само зборови, туку ние имаме
сведоштво за вистината од нашиот опит»
Св. Григориј Богослов

In this text is presented the syntagm «inner philosophy» in the byzantian apprehension, which, in accordance with the author's opinion, is authentic. Opposite in relation to the tendencies, which proclaim the philosophy as a thinking-technique, in this study is represented the thesis that the byzantian philosophy is based on the experience of faith and on the experience of the secret.

Едно, навидум, општо место кај св. Максим Исповедник, во кратки црти, но јасно и прецизно ги одбележува основата и содржината на философијата во Византија: «Христијанинот философира во следните три нешта: во заповедите, во догмите и во верата, затоа што божјите заповеди го избавуваат умот од страстите, догмите го воведуваат во познанието на постоечките суштества и ствари, а верата го воведува во созерцанието (qewrfa) на Светата Троица» (P.G. 90, col 1057 C: ’En todV trisg to×toiV ì Cristianç V filosofe d, :n ta dV :ntola dV, :n to dV dægmasi, kag :n tQ pfstei. Kag al m4n :ntolag, tÓn paqÓn noán cwrfzousi, t$ d4 dægmata, emV t>n gnÓsin tÓn èntwn aÞtçn ems#gousi, C d4 pfstiV, emV t>n qewrfan t<V)gfaaV Tri#doV).

Со овие зборови св. Максим Исповедник го најавува проблемскиот спектар на теориската и практичната философија. Притоа јасно се потврдува дека богословската и философската содржина се слеваат во неразделно единство, во нераскинлива врска, во која богословието се философизира, а философијата се теологизира.

Колку што е банална констатацијата дека во основа на истражувањето на византиската философија се наоѓа токму таа заемна зависност и дијалектичка врска меѓу философијата и богословието, исто толку е сложена задачата да се изведе иманентна интерпретација која ќе му даде вистинска смисла на тоа истражување. Богословието и философијата не се два меѓусебно спротивставени погледа на свет, верата и знаењето не се исклучуваат, а срцето и разумот не се разидуваат.

© В.Георгиева, 2006

Настојувањата, со кои единствен акцент во философијата се става врз *рационалниот момент*, не се некаква новина. Тие, на византиските философи, им биле познати многу одамна. Да го споменеме само рационалистичкото учење на Евномиј (IV век), во неговата «Теорија за божествените имиња», или да дојдеме малку понаваму низ времето и да се потсетиме на учењето на калабрискиот монах Варлаам (XIV век). На првиот одговор му дале кападокиските отци, а на вториот, св. Григориј Палама.

Што подразбирале Византијците под поимот философија и каква претстава имале тие за тоа што е вистински философ? Философијата во Византија се јавува во едно карактеристично двојство на «внатрешна» и «надворешна» философија. Философијата се изедначувала со христијанскиот начин на живот во неговата полнота и била наречена со името «вистинска философија» или «наша философија», а од друга страна, со името «надворешна философија» се означувала хеленската паганска мисла. Философијата во второво значење, можела да биде, во најдобар случај, логичка подготовка за разбирање на Божјата Премудрост. Како суптилна форма на културата во Византија, философијата си го обезбедила местото под името «наша философија», или «философија според Христос», за разлика од «надворешната философија», која била негувана како школска дисциплина. Богословието никогаш не било предавано како самостојна дисциплина во византискиот школски систем.

Ако философијата е љубов спрема мудроста, тогаш таа може да се нарече и богољубие, бидејќи во христијанската Византија највисока мудрост е токму Бог. Патот на философот е патот на љубомудриeто. Поимот философија е синоним на поимите богољубие и љубомудрие. По Агората (Сократ), Академијата (Платон), Ликејот (Аристотел), Тремот (стоичарите) и Градината (Епикур), философијата, во Византија, се вселува во манастирите, каде што на нов начин, по друг пат, со вера и љубовта се освојува мудроста. Монахот станува прототип не само на нов поим за философ, туку тој е, истовремено, прогласен за вистински философ. Кога го прашале св. Јован Златоуст каде се наоѓаат вистинските философи, тој одговорил, без двоумење: «ако вистинските философи се меѓу монасите, тогаш сигурно не се меѓу световните луѓе» (P.G. 62, col 153: ...eisg m4n g$r :n mon#zousin, :n d4 kosmikodV oÞk2ti).

Во христијанската Византија битно се променило сфаќањето на философијата и претставата за тоа кој е вистински философ во однос на хеленското сфаќање. За тоа сведочи и убедувањето на св. Максим Исповедник дека совршен философ е само оној што најмногу го

возљубил Бог. Философијата во Византија не означувала ниту тоа што означува денес. Потрагата по мудроста го легитимира византискиот философ како оној што го бара Бог, а философијата како самото тоа барање. Тој пат до Бог го зацртуваат и го насочуваат мистирионите, тајните на Црквата. Преку нив, може да се реализира релацијата, комуникацијата и заедницата со Бог. Тоа важи и за монахот во пустинското престојувалиште за кое Теодор Кирски вели дека претставува «мислилница на философијата» (P.G. 82, col 1368 B: frontisthrfon filosoffaV).

И кај св. Кирил, просветителот на македонскиот народ и на другите словенски народи, наоѓаме една определба на философијата. Кога еден логотет го прашал св. Кирил што е философија, овој му одговорил: «Разбирање на божјите и на човечки нешта, кое учи колку човек може да се приближи кон образот и подобието на оној што го создал» (Климент Охридски 1973: 91). Тоа приближување е мотивирано од можноста човекот да се обожи (q2wsiV) и значи подражавање на божјото дејствување, а не поимање на божјата суштина.

Сопствената философија светите отци ја викаат «философија според Христос», уверени дека говорат за вистинската философија. Од аспект на денешното сфаќање на философијата, не би требало да се заклучи дека тука се работи за незадолжителна или за неовластена употреба на терминот «философија». Христијанските автори, на грчки јазик, изразуваат едно, сосема ново искуство. Поради тоа, поимите познати од арсеналот на античката философија, добиваат нова содржина која е, исто така, философски легитимна. Придавката «наша», кога се говори за философијата, укажува на разликата на «философијата според Христос» од хеленската философија. Притоа, не треба да се заборави дека во историјата на философијата никој не издава дозвола за употреба на зборот философија (Шијаковић 1997: 21).

«Философијата според Христос» говори за Бог, но не за божјата суштина, туку за божјите енергии кои стигнуваат до човекот. Апофатичкиот метод во византиската философија, намерно одбива да зборува за познание на Бог по пат на аналогии. Овој метод не составува систем на докази, туку ја заменува фразеологијата на рационализмот со живиот персонален опит. Источната апофатичка философија, претставува став на слободата, како наспроти рационалистичката концепција во византиската гносеологија, така и став наспроти логичките поими и дефиниции кога станува збор за Бог. Таа слобода се темели врз личниот опит во живата средба со

откриениот Бог, во општењето со Христос. Апофатичкиот пат претставува благодатно искуствено доживување на познанието кое ја надминува функцијата на мислењето и расудувањето на човечкиот разум, како орган на рационалистичкиот метод. Тоа покажува дека вистината не се исцрпува во нејзината дефиниција. Одречниот, апофатички метод е основната содржина на мистичното предание на Црквата од Исток. Одречувањето да му се припишат дефиниции на Бог, е во суштина, одбивање стварноста на Бог да ѝ се подреди на рационалистичката шематизација. Апофатичкиот метод подразбира пат на познание кој е надразумски, но не е противразумски процес. Апофатичката философија не промовира отсуство на познание, туку натпознание, кое е над делумното познание. Бог не се познава преку размислувањето за него, туку преку надумното соединување со него. Тоа е можно единствено преку екстазата. Само тоа познание се смета за совршено. За разлика од него, рационалистичкиот метод, со помош на логичката апстракција, сугерира приспособување на тајната (мистеријата) на Бог кон човечкиот ум. Надразумското познание може да се нарече и ирационално, неразумско, но не во смисла на против разумско. Надразумското, навистина не е разумско познание, но не е антиразумско. Нерационално не е, само, она што е спротивно на рационалното, туку и она што е различно од рационалното. Токму тоа го изразува второто семантичко значење на терминот «ирационален», а тоа е «altera opinio», со друг разум, т.е. надразумен (Oxford Latin Dictionary, Fascicle 4 1997: 966). Како најдобра илустрација за тоа може да послужи тврдењето на св. Григориј Ниски: «Бидејќи Бог по природа е неспознатлив, тој е и над секоја природа, но, може да се види и да се сфати со еден друг разум (%llw lægw| = друга логика)» (P.G. 44, col 1268 C: ...Toioátov d4 kat$ t>n f×sin ì Ýp4r p!san f×sin, %llw lægw| kai ìr!tai kag katalamb#netai ì *æratæV te kag *perfgraptoV...).

Сосем е оправдано да се очекува учество на човековиот разум и во византиската философија. Но, кога од разумот (*лат.* ratio) се прави критериум на вистината, тогаш, тоа е погрешно. Во контекстот на византиската философија, тоа би значело, на пример, дека божественото откровение, е толку вистинито, колку што може да биде прифатено за вистинито од човечкиот разум. Со други зборови, се јавува тенденција човечката вистина да се направи божествена, а не божествената вистина да стане човечка. Токму од ваквиот рационалистички став произлегува и сфаќањето дека богословието и философијата се две различни нешта и не треба да се мешаат едно со друго. За да ја објаснат и за да ја отстранат ваквата заблуда, византиските философи си поставиле задача да го определат местото

на философијата во христијанското богословие, со што таа, со право, ќе може да се нарече «философија според Христос».

Во своите *Богословски слова*, одговарајќи им на рационалистичките забелешки на евномијаните, св. Григориј Богослов го определува предметот на философијата како тесно испреплетен и поврзан со предметот на богословието. Тој прецизира: «Философирај за космосот и за космосите, за материјата, за душата, за добрите и за лошите словесни природи, за воскресението, за судот, за отплатата, за Христовите страдања... Да се успее во тие предмети, не е бесполезно» (P.G. 36, col 25 A: Filosæfei mog perg kæsmou ? kæsmwn, perg ulhV, perg logikÓn f×sewn beltiænwn te kag ceirænwn, perg *nast#sewV, krfsewV, antapodæsewV, Cristoá paqhm#twn... ’En to×toiV g$r kag to epitugc#nein oÞk %crhston). Св. Григориј Богослов укажува на здравиот разум на философот кој треба да биде упатен спрема божественото откровение, но не со подозрение, како туѓ спрема туѓото, туку треба да произлезе од него, како свој од своето. Вистинската философија, според неговата длабока мисла, е скриена во книгите на Светото писмо, така што оној што ги знае тие книги, прима во себе божествен разум и станува мудрец-философ: «...Не е ли подобро да философирам за тоа (за космосот, за материјата... – заб. моја) накратко, потпирајќи се врз Светото писмо, и тоа да биде поубедливо и повистинито од пространите расудувања...» (P.G. 36, col 64 C: ...? suntæmwV :gÊ par$ t<V Graf<V toáto filosof=sw kag tÓn makrÓn lægwn piqanæteræn te kag alhq2steron...).

Поврзувањето на философијата со божественото откровение ја сочинува и капиталната мисла на св. Григориј Ниски и служи како вистинска внатрешна основа на неговиот живот. И тој, како и св. Григориј Богослов, бил свесен дека е невозможно да се постигне целосно стопување и изедначување на богословието и философијата, но сметал дека со помош на философските методи може подлабоко да се проникне во содржината на Светото писмо. Ако божественото откровение содржи во себе божествена вистина, токму философијата ја одразува таа вистина. На тој начин, според св. Григориј Ниски, философијата го исполнува своето вистинско назначување само тогаш кога му помага на човековиот ум, подлабоко да ја познае божествената вистина. Св. Григориј Ниски нагласува дека Божјото откровение е извор на философијата. За *Песна над песните* вели дека: «Целта е воведување (раководство) во богопознанието и философијата» (P.G. 44, col 788 C: P!sa qeognwsfaV kag filosoffaV Ýf=ghsiV :stfn).

Светите отци не ставале остра граница меѓу богопознанието и философијата, туку тие богопознанието, или познанието на Бог, го

сметале за прв и последен императив на «философијата според Христос», па според тоа, и на доминантната идеја во византиската философија. Не можејќи да сфати како умот се надминува самиот себе и влегува во сферата на духот, Евномиј им противречи на св. Василиј Велики и на св. Григориј Ниски со зборовите: «Вие се дрзнувате да учите и да мислите за невозможното» (P.G. 45, col 699 A: Kafper ènteV tolmhrog l2gein kaf fronedn *m=cana).

Да се философира, за кападокиските отци значи да се размислува за Бог и да се живее со Бог. Тие, не само што учеле и мислеле за «невозможното», туку и го живееле «невозможното». Она што за рационалистот Евномиј било невозможно да се постигне со разумот, за кападокиските отци било возможно да се постигне со духот. Тоа била «нивната философија» потврдена и докажана со нивниот живот.

Во идејата дека византиската мистика е навреда за разумот, не може а да не падне в очи јасната коинциденција со тврдењето на Варлаам Калабриски дека светогорските исихасти се омфалопсихици (Св. Г. Палама 1993: 52).

Мистичката традиција во Византија секогаш се темелела врз негувањето на човековата заедница со Христос низ и со помош на Светиот Дух. Византиската мистика е истовремено лична и црковна. Личната мистика се потврдува и со искуството на светите луѓе. Фактот дека Бог не може да се познае по својата суштина и дека стои над сетилното и над разумското познание, ги принудува рационалистичките философски концепции да го застапуваат тврдењето дека познанието на Бог, т.е. богопознанието е невозможно на кој било начин. Поради тоа, тие инсистираат на гледиштето дека е философски неоправдано да се говори за друг вид познание.

Нелогичната и нерационална мистика не го спречува логичкото мислење. Парадоксалноста на мистичкото богопознание е обид преку противречности да се решат проблемите на човековото мислење за Бог. Таа е повеќе израз со кој се укажува на границите на мислењето. Границите на логичките закони не се кршат, туку се прави обид да се покаже дека разумот не е последниот и единствен судија на вистината. Во византиската философија Бог е разбран на различен, поинаков начин од дотогашните сфаќања. Поради тоа, тој и се познава на различен начин, и се искажува на различен начин. Философското сфаќање на Бог не се сведува само на знаење, туку вклучува и еден животен стил како одговор на можноста човекот да се обожи.

Претпоставките на целокупната византиска култура се наоѓаат во нејзината јасна насоченост кон феноменот на божественото. Византиската култура не познава спротивставеност меѓу богословието

и мистиката. Напротив, посебно се нагласува дека источното богословие е мистичко. Во источното христијанство мистиката е сфатена како врв на самото богословие и како богословие par exellence. Поради тоа, ако философијата и богословието се во неразделна меѓусебна зависност, а богословието е мистичко, не е можно философијата да не остварува никаква врска со мистиката. Уште помалку е можно мистиката да се отстрани од философијата. Сè додека постојат настојувања философијата во Византија да се моделира така што рационалниот елемент ќе има примарна улога, сè дотогаш ќе живее и повторно ќе се разгорува исихастичкиот спор. Секогаш и одново ќе се раѓа некој нов Варлаам за кого во *Синодалниот томос* од 1341 година е речено: «...високо мислејќи за световната философија, тој тргна против натприродната и вистинска философија. Против учењето на Светиот Дух ја сврте телесната философија, која за нас е некорисна... и која не може во себе да ги смести тајните (мистериите) на духот» (P.G. 151, col 679 A: ...m2ga fronÓn :pg tQ t<V q×raqen :pist=mh filosofſaV, kat# tQV Ýperfuoáv kag èntwV filosofſaV :cÉrhsen, :pistrateusaV tQ didaskalfÁ toá Pne×matoV t>n mhd4 cwredn êlwV t# toá Pne×matoV dunam2nhn yucik>n kag *podedokimasm2nhn filosofſan).

Секоја идеја која сака византиската философија да ја ограничи во сферата на разумот, никогаш не ќе знае да одговори и на клучното прашање што го поставува св. Григориј Богослов: «Како ќе го сфатиш божественото, ако целосно им веруваш на разумските заклучоци, и кон што ќе те одведе испитувачкиот разум, о, ти, бескрајно возгордеан философу над философите и богослову над богословите» (P.G. 36, col 33 B: Tf g#r pote Ýpol=yh tç Qedon, ehper êlaiV tadV logikadV piste×eiV :fædoiV; ? prçV tf se ì lægoV *n#xei basanizæmenoV, Ò filosofÉtate sØ kag qeologikÉtate, kag kaucÉmene :iV t$ %metra).

Ако не се разбере изворната смисла на философијата така како што ја определиле православните Византијци, тогаш нема да се разбере не само нивниот духовен живот, туку и византиската култура и цивилизација.

Кога мислата се поставува наспроти животот, тогаш се губи способноста да се разбере што е тоа духовно искуство. Некои помодарски тенденции философијата ја прогласија само за техника на мислење или наука за правилно мислење и со тоа заборавија на автентичноста на византиското искуство на тајната. Тие заборавија дека чувствувањето и доживувањето допираат таму каде откажува поимањето. Техниката на мислење не е единствената подлога на сите ментални активности, ниту пак научната философија е подлога на

секое мислење. Философијата која се темели врз верското искуство го покажува, го расчистува патот за воведување во автентичниот православен апофатички увид.

Библиографски список

Migne J.P. Patrologiae cursus completus / J.P. Migne // Series Graeca. 161 vols. Paris, 1844 (скратен.: P.G.).

Oxford Latin Dictionary / Fascicle 4. Oxford, 1997.

Климент Охридски Сьбрани сьчинения / Климент Охридски. София, 1973. Vol. 3.

Палама Св.Г. Слово за одбрана на светите исихасти / Св. Г. Палама // Домострој, бр. 3-4. Скопје, 1993.

Шијаковић Б. Историја, одговорност, светост / Б. Шијаковић. Подгорица: ОКТОИХ, 1997.